

יריחו – החרמתה וארירת בונה העיר

במדרש רבה לבמדבר (פרשה י"ד) מעיר ר' ברכיה הכהן אודות פעולות יהושע ביריחו:
"כעיר הנדחת עשאה".

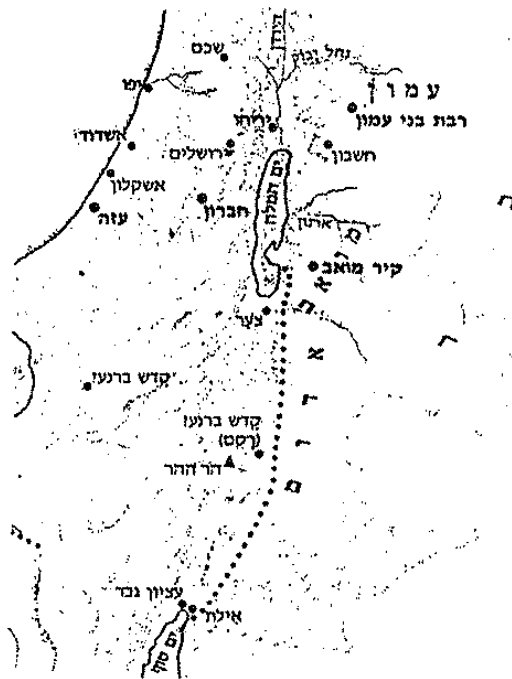
ודוק, "כעיר הנדחת", שכן יריחו לא הייתה עיר הנדחת, אשר "נקראת עיר מישראל שנדחו עלידי אנשי בליעל לצאת מתחת כנפי השכינה".¹

דיני עיר הנדחת מפורטים בדברים י"ג, יג-יט, ועיקריהם שלוש מצוות שמנאן בעל "ספר החינוך": לשרוף עיר הנדחת ולהרוג אנשיה (תס"ד), שלא לבנות עיר הנדחת (תס"ה), שלא ליהנות מכל ממונה (תס"ה).

ואכן יהושע מחריס את העיר יריחו ומקלל בשבועה את מי שיבנה את העיר. ברשימה זו נדון בדיעות השונות אודות פעולות יהושע ובהתגשמות קללתו. אך קודם שנעסוק בהחרמת העיר ובארירת בונה העיר, מן הראוי שנעסוק במקצת ענייני יריחו המשמשים רקע לרשימה.

יריחו – מנעולה של ארץ-ישראל

מיקומה הגיאוגרפי של העיר יריחו הביא לחוסנה הטבעי. העיר שוכנת על צומת דרכים המקשר בין שני עברי הירדן ובין הדרך המוליכה לצפונה של ארץ-ישראל.

1. מצוה תס"ד, ע"פ המהדורה המנוקדת, ע"צ מלמד, אשכול ירושלים, עמי רפ"ד-רפ"ה.

יתירה מזו, תושבי העיר ביצרו את העיר כפי שמעיד הכתוב: "ויריחו סגרת ומסגרת" (יהושע ו', א)². על חוסנה של העיר מצינו במדרש תנחומא (פרשת בהעלותך): "אמר רבי שמואל בר נחמן, יריחו היתה סוגרה [=מנעולה] של ארץ-ישראל. אמרו: אם נכבשה יריחו, מיד כל הארץ נכבשת, לפיכך נתכנסו לתוכה שבע אומות"³.

"קיל מציין, במבואו לפירוש ספר מלכים, כי המידה הספרותית "מעגלות" מצויה בספר מלכים, ויש "לה דמיון למידה הספרותית האחרת 'חתימה מעין פתיחה'... יש שסיומו של המעגל הוא על דרך של תקבולת משלימה לפתיחתו, ויש שסיומו בא על דרך של תקבולת ניגודית לפתיחתו. מכל מקום יש בו במעגל משום סיכום של המעשה ההיסטורי או סיכום הדרך, שהלך בה האיש... ואחרון אחרון: ה'מעגלי יש בו רמז ללקח לדור ולדורות"⁴.

אודות 'מעגל יריחו' כתב י' קיל:

"יהושע אָרַר, כידוע, את האיש 'אשר יקום ובנה... את יריחו בבכרו ייסדנה ובצעירו יציב דלתיה' (יהושע ו', כו). כעבור שש מאות שנה בערך ננעל המעגל בספרנו, כשהכתוב תופס במדויק את לשון יהושע: 'בימיו (של אחאב) בנה חיאל בית האלי את יריחה, באבירם בכדו יסדה, ובשגוב [קרי] צעירו הציב דלתיה, כדבר ה' אשר דבר ביד יהושע בן-נון' (מ"א ט"ז, לד). ולפי דרכנו למדנו, שהיתה ארירה זו מכוונת לדעת עליון"⁵. ברשימה זו נדון ב"מעגל-יריחו", כלומר – בהחרמת העיר יריחו ושבעת יהושע מחד, ובבניית העיר על-ידי חיאל בית-האלי מאידך.

החרמת יריחו

קודם כיבוש יריחו מצווה יהושע את העם (יהושע ו', טז-יט): "הריעו, כי נתן ה' לכם את העיר. והיתה העיר חרם, היא וכל אשר בה לה'... ורק אתם שמרו מן החרם, פן תחרימו ולקחתם מן החרם ושמתם את מחנה ישראל לחרם ועכרתם אותו. וכל כסף וזהב וכלי נחשת קדש הוא לה', אוצר ה' יבוא".

ציווי זה מנוגד לצו התורה ביחס לשלל הערים הכנעניות שבהן החרם חל על האוכלוסייה בלבד: "רק מערי העמים האלה... לא תחיה כל נשמה. כי החרם תחרימם... כאשר צוך ה' אלקיך, למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבתם..." (דברים כ', טז-יח). ואכן, אחת הדיעות בתלמוד בבלי (סנהדרין מ"ד, ע"א) מגנה את יהושע: "ויואמר ה' אל יהושע, קם לך (יהושע ז', י), דריש ר' שילא, אייל הקבי"ה: שלך קשה משלהם. אני אמרתי: 'והיה בעברכם את הירדן תקימו' – ואתם ריחקתם סי מיל... אייב

2. פרטים אודות יריחו באנציקלופדיה מקראית, ערך יריחו, ובאנציקלופדיה לחפירות ארכיאולוגיות, ערך יריחו, ולאחרונה בקובץ המאמרים: יריחו וסביבתה, קרדום, מסי 28-30, ירושלים תשמ"ג-1983. על החפירות הארכיאולוגיות של יריחו המקראית (המזוהה עם תל-סולטן שבמרכז העיר יריחו שבימינו) ראה ק' קניון, חשפנו את יריחו (פרשת החפירות 1952-1956), תרגמה ג' אריוך, תל-אביב [חש"ד].

3. נוסח דומה במדרש רבה לבמדבר, פרשה ט"ו. על הכתוב ביהושע א', א: "לכו ראו את הארץ ואת יריחו" דרשו חז"ל בספרי לדברים: "והלווא יריחו הייתה בכלל, ולמה יצאה? אלא מגיד שהייתה קשה להיכבש כנגד כולם".

4. בסדרת "דעת מקרא", מלכים א', ירושלים תשמ"ט, עמ' 41-42.

5. שם, עמ' 44. ושם פירוט אודות 'מעגל ערבות יריחו'.

מה ת"ל 'קם לך'! א"ל: אתה גרמת להם, והיינו דקאמר ליה בעי"י, ורש"י פירש (שם): "שלא היה לך לאסור עליהם ביזת יריחו... רק שללה ובהמתה תבוזו שלא תחרימם עוד", כלומר, מעל עכן הוא תוצאה של החמרתו-החרמתו היתרה של יהושע. בניגוד לדיעה הנ"ל, ישן מספר סיבות להנמקת חרם יריחו. במדרש רבה לבמדבר (פרשה י"ד, סעיף א'), הדורש את הכתוב בתהלים ס"ו, ט: "ואפרים מעוז ראשי", מבואות חלק מהסיבות:

א. יריחו בשבת נכבשה

הסיבה הראשונה להחרמה: "ואפרים מעוז ראשי" — מדבר ביהושע, שהיה משבט אפרים, והוא עשה מלחמה בשבת, שנאמר: (יהושע ו', טו) 'יהי ביום השביעי נישפיו פעלות השחר נסבו את העיר וגו''. ומנין שהיתה שבת, שאין שבעה לעולם בלא שבת. ולפי שהיה יום שבת אותו יום שכבשו את יריחו לכך החרים את יריחו קדש לה', כמה דתימא: (שם שם, יז) 'היתה העיר חרם היא וכל אשר בה לה'. אמר יהושע: השבת פלה קדש וכל מה שנקבש בשבת יהיה קדש לה'. וכן הוא אומר: (שם שם, יט) 'וכל קסף וזהב וכלי נחשת וברזל קדש הוא לה' אוצר ה' יבואי''. מסורת כיבוש יריחו בשבת מופיעה במקורות נוספים.⁶

ב. יריחו כעיר הנדחת

סיבה נוספת במדרש הנ"ל: "אמר ר' ברכיה הכהן: כעיר הנדחת עשאה, נהרי עיר הנדחת אסורה בהנאה, שנאמר (דברים י"ג, יז) 'ושרפת באש את העיר ואת כל שללה וגו''. וכן הוא אומר: (יהושע שם, כא) 'ניחרמו את כל אשר בעיר מאיש ועד אשה מנער ועד זקן ועד שור נשה נחמור לפי חרב''. על יריחו כעיר הנדחת ראה להלן בעניין שבועת יהושע.

ג. יריחו — תרומת כיבוש

דיעה שלישית במדרש רואה בכיבוש העיר תרומה מכיבושה של ארץ-ישראל. "אמר ר' יודא הלוי בר שלום: למד לישראל מה שאמר הקדוש ברוך הוא: (במדבר ט"ו, כ) 'ראשית ארסתיכם חלה תרימו תרומה'. אמר יהושע: הואיל וכבשנו אותה תחלה נקדיש את כל שללה לגבוה".

6. כגון: "סדר עולם", פ"א ד' א-ב ועוד. במדרש במדבר רבה (שם) נאמר, כי יהושע חילל את השבת על-פי הקב"ה, אבל רס"ג בספרו "אמונות ודעות" (מאמר שלישי, פרק ט', בתרגום הרב י' קאפח, ירושלים התש"ל, עמ' קמ"א) דוחה דיעה זו: "אמרו כי יהושע נלחם ביום השבת. ואין הדבר כן, לפי שלא נזכר בכל יום מלחמה. אלא היה בכל יום נושא את הארון ותוקע בשופרות ופעולות אלה מותרות בשבת. אבל יום השביעי שהיתה בו מלחמה לא היה יום השבת". יוסף בן מתתיהו (=יוסיפוס) מביא מסורת, כי העיר יריחו נכבשה בשביעי של פסח (קדמוניות היהודים, ספר חמישי, פרק ראשון, 22-24), אבל ב"סדר עולם רבה", בפרק י"א המסורת כי המצור החל לאחר החג. ראה דיון ומקורות נוספים בנושא יום כיבוש העיר יריחו אצל ל' גינצבורג, אגדות היהודים, כרך ה' (בתרגום עברי הרב מרדכי הכהן), חלק י"ב, עמ' 121-122, הערה 22.

למסורת זו עדות ב"קדמוניות היהודים"⁷ ליוסף בן מתתיהו, המוסר, כי יהושע: "צווה אותם להרוג את כל מי שייתפש בידם ולא להפסיק את הרג האויבים אפילו מתוך עייפות, ולא להסיח דעתם מן השונא הבורח מתוך רגש רחמים או בהיותם עסוקים בבזיה, אלא להשמיד את כל בעלי החיים ולא לקחת שום דבר תועלת עצמם: ונתן צו, כמה שיהיה (בעיר) כסף וזהב, עליהם לאסוף ולשמור לאלקים כמבחר ביכורי נצחונם, שהביאו מן העיר הראשונה, אשר נכבשה על ידם: רק רחב ואת משפחתה עליהם להציל בגלל השבועה, שנשבעו לה המרגלים".

בשיטה זו נקטו גם רד"ק בפירושו על אתר, אליצור זיידמן⁸ וי קיל, בפירושו "דעת מקרא" (על אתר): "יהושע מחמיר בדינה של יריחו יותר משצותה התורה... ומעין זה נהגו ישראל במלחמתם הראשונה בכנעני בימי משה: 'וידר ישראל נדר לה' ויאמר... ויחרם אתהם ואת עריהם ויקרא שם המקום חרמה'" (במדבר כ"א, ב-ג).

ד. לתת מורך בלב הגויים

רלב"ג בפירושו ליהושע ו', יז מונה סיבות נוספות: "לתת מורך לשאר הגויים". כאמור לעיל, יריחו הייתה עיר שלחוסנה הטבעי נוספו חומות בצורות והיא נכבשה בראשונה. כיבוש זה נתן אותותיו בקרב הארץ כפי שמשמע מהכתובים האלה: "ושבי גבעון שמעו את אשר עשה יהושע ליריחו...". (ט', ג); "ויהי כשמע אדני צדק מלך ירושלים כי לכד יהושע את העי ויחרמה כאשר עשה ליריחו ולמלכה..." (י', א).

ה. חינוך עם ישראל

רלב"ג מוסיף שם: "כדי שלא יטעו ישראל במה שיגיע להם מההצלחה אחר זה וייחסוה אל מה שקנו משלל העיר ההיא, ואולי יהיה זה סבה שיחשבו שאמונתם היתה טובה עד שמקניהם ונכסיהם מביאים הצלחה למי שיקנם", או מפני "שפעולות יושבי יריחו ואמונתם היו יותר מגוונות מפעולות שאר יושבי הארץ ואמונתם ולזה צוה שלא ישאר מהם רושם". (שם).

בניגוד למובא לעיל (סנהדרין מ"ד, ע"א), הרי במדרש תנחומא לבראשית נמסר מרבי יהושע בן-לוי, כי צו יהושע להחרמת יריחו הוא אחד משלושה דברים שגזר יהושע והקב"ה הסכים עמו: "אמר להם יהושע, והיתה העיר חרב... ואין את מוצא שנצטוו על כך, אלא יהושע מעצמו אמר. ומנין שהסכים הקב"ה עמהן, שכך כתיב יחטא ישראל וגם עברו בריתי (יהושע ז', יא), הוי שהסכים הקב"ה עמו"⁹.

לדעת אברבנאל, בפירושו ליהושע ו', יז החרמת העיר הייתה ע"פ צו ה', וכך כתב: "וכפי הפשט, אמרו המפרשים שלא עשה [יהושע] זה, כי אם במצות האל, ואם [=ואפילו] לא נזכר. ודעתי שהמלאך צוהו בשם האל ישל נעלך מעל רגלך כי המקום אשר אתה עומד

7. ספר חמישי, פרק ראשון, 25-26.
8. בפירוש לספר יהושע, ירושלים תשי"ד.
9. פרשה ח', במהדורה המנוקדת אשכול, עמ' קצ"ב-קצ"ג. במדרש רבה לבמדבר (פרשה כ"ג, ו), הסכמת הקב"ה נלמדת מהכתוב "והיתה העיר חרם" (יהושע ו', יז). ולימוד זה תמוה, שכן דברים אלה נאמרו לישראל קודם כיבוש העיר.

עליו קדש הוא' (יהושע ה', טו) וחרם וקדש אחד הוא ולכן אמר שחרם יהיה, וראוי היה שיהיה כן, כי אם היה לה' הישועה איך ישראל ישללו בה שלל? אך אשר יורישם כוחם וגבורתם אותנו יורישו¹⁰, ואשר הוריש האל יתברך בנס ופלא מבלי יד אדם לא היה מהראוי שישלול אדם שללי.

עד עתה נסקרו הדיעות שלפיהן יהושע החריס את יריחו על דעת עצמו וגונה על כך, ומאידיך גם האפשרות שיהושע נצטווה על ידי הקב"ה.

פעילות יהושע לאחר כיבוש יריחו הייתה: "וישבע יהושע בעת ההיא לאמר: ארור האיש לפני ה' אשר יקום ובנה את העיר הזאת את יריחו, בבכרו "יסדנה ובצעירו יציב דלתיה" (יהושע ו', כו).

נס חומת יריחו

העיר יריחו נכבשה בדרך נס, כמפורט בפרק ו', א-כ. על חומת העיר מסופר: "ותפל החומה תחתיה" (שם כ). במשנה ברכות, פרק ט' משנה א' שנינו: "הרואה מקום שנעשו בו נסים לישראל אומר: ברוך שעשה נסים לאבותינו...".

בגמרא שם (נ"ד) בא פירוט למקומות שנעשו בהם נסים: "יתנו רבנן: הרואה מעברות הים ומעברות הירדן... ואשתו של לוט וחומת יריחו שנבלעה במקומה, כל הרואה אותן, על כולן צריך שיתן הודאה ושבח לפני המקום".

הרמב"ם כותב על התועלת החינוכית שבסיפורי המקרא¹¹, ואגב כך מזכיר את נס שקיעת חומת יריחו:

"דע שכל ספור שתמצא מוזכר בתורה הוא לתועלת הכרחית בתורה: אם לאימות השקפה שהיא יסוד מיסודות התורה, או לתיקון מעשה מן המעשים כדי שלא יהא בין בני אדם עול ורשע... הזכרת המסעות¹² פשט הדבר שהוא הזכרת מה שאין בו תועלת כלל, ומחמת חשש זה שאפשר שיעלה על הלב אמר ויכתב משה את מוצאייהם למסעיהם על פי ה'... (במדבר ל"ג, ב). ונקודת הצורך לכך גדולה מאוד, והוא שכל הנסים אין אמיתתם ברורה אלא אצל מי שראה אותם, אבל לעתיד יהיה זכרונם ספור, ויהיה אפשר להכחישם אצל השומע. וידעו שלא יתכן ולא יצטייר שיהא הפלא קיים ועומד למשך הדורות לכל בני אדם. ולפי שידוע לפני ה' יתעלה שאפשר שיפקפקו במופתים האלה בעתיד כדרך שמפקפקים בכל הספורים לפיכך סולקו כל הפקפוקים הללו, והודגש ספור כל הפלאים הללו על ידי באור אותם המסעות, כדי שיראום הבאים וידעו את גודל הפלא שיש בישיבת מין האדם באותם המקומות ארבעים שנה. ומן הסבה הזו עצמה החריס יהושע את מי שיבנה את יריחו לעולם כדי שיהא אותו הפלא קיים ועומד, שכל מי שיראה אותה החומה שקועה באדמה יתברר לו שאין זו צורת בנין שנהרס אלא שקע בדרך פלא".

10. עיי' דברי יפתח למלך בני עמון בשופטים י"א, כד, עיי"ש.

11. "מורה נבוכים", בתרגום הרב קאפח, חלק ג' פרק נ', ירושלים תשל"ז, עמ' תי-תי"ב. דעת הרמב"ם מובאת בפירוש רד"ק ליהושע (שם).

12. כונתו למסעי בני ישראל במדבר סיני.

ארור האיש לפני ה'

יהושע מקלל בלשון שבועה: "ארור האיש לפני ה'..." השבועה באה להחמיר את תוכן צו איסור בניית יריחו, וכן נהג שאול בשעת המלחמה עם הפלשתים בשמואל א', י"ד, כד: "ויאול שאול את העם לאמר, ארור האיש אשר יאכל לחם..."

מהו "לפני ה'?"

1. הצירוף "לפני ה'" בחלק מכתובי המקרא העוסקים בקללה או בברכה, הוראתו היא הסכמת ה', וכן מצינו בדברי רבקה ליעקב היא מייחסת את דברי יצחק לעשו: "...ואברכה לפני ה' לפני מותי" (בראשית כ"ז, ז)¹³.

2. ייתכן כי הוראת "לפני ה'" בכתוב הנדון היא: נצחיות הקללה, כלומר קיומה, בכל מקום ובכל זמן, וכפי שפירש רש"י בדברים ה', ז: "על פני, בכל מקום אשר אני שם וזהו כל העולם. ד"א, כל זמן שאני קיים". הווי אומר: שנצחיות הקללה בכל מקום, שלא יקרא שם העיר יריחו (בבלי סנהדרין ועוד).

3. משמעות נוספת לצירוף "לפני ה'": היה ציווי מוקדם שלה' אל יהושע, וכפי שפירש אברבנאל (על אתר): "אחרי שיהושע חחרים את העיר ואת כל אשר בה, נתן חרם וקללה רבה על האיש שיבנה יריחו. ואחשוב שגם בזה הקב"ה צוהו עליו, ושנכלל באותו המאמר יכי המקום אשר אתה עומד עליו קדש הואי (יהושע ה', טו) שיהיה חרם המקום וכל אשר בו, וזה אם לשעתו ואם לדורות שתמיד יהיה חרם לא תבנה, ולולא זה לא היה יהושע עושה דבר זה מרצונו, ולזה כיוון באמרו: 'ארור האיש לפני ה'...' כי למה שהאל צוה על זה?"

4. אפשר לפרש את המלים "לפני ה'" על-פי הכלל הפרשני **סרסוה ופרשהו**, שהוא המידה ה'**ל"א** מל"ב מידות שהתורה נדרשת בהן¹⁴. ויש להבין את הפסוק כך: "וישבע יהושע בעת ההיא לפני ה' לאמר..." כלומר טקס הקללה היה "לפני ה'" על מנת לתת לו תוקף וחשיבות. ואכן מצינו כמה פעולות שנעשו "לפני ה'", והכוונה למקום מקודש, כגון: חלוקת הארץ במשכן ה' בשילה – "וישלך להם יהושע גורל בשילה לפני ה'..." (י"ח, ז). גם אסיפת העם לברית בשכם הייתה "לפני האלקים" (כ"ד, ב), ובסיום האסיפה נאמר על יהושע "ויקח אבן גדולה ויקימה שם תחת האֵלָה¹⁵ אשר במקדש ה'..." (שם, כו).

13. הסכמת ה' היא בבחינת "צדיק גוזר וה' מקיים", כדעת רד"ק ורלב"ג על אתר. ראה גם להלן לענין שבועת אליהו במלכים א' י"ז, א: "חי ה' אלקי ישראל... אם יהיה השנים האלה טל ומטר, כי אם לפי דברי". העיקרון לפירוש זה הוא כי הברכות והקללות מסורות להקב"ה ותלויות בהסכמתו. ואין תימה כי נמצא בהרבה מכתובי המקרא ברכות מעין: "ברוכים אתם לה'..." (שמואל ב' ב', ה) וכיו"ב. צירוף דומה בלשון רבים: "ארורים הם לפני ה'..." (בשמואל א' כ"י, יט), ונראה לפרש שם בהסכמת ה' או נצחיות הקללה.

14. המידה היא "מוקדם שהוא מאוחר בענין", אבל במדרש הגדול, בפתחה לבראשית שם המידה "ממוקדם ומאוחר שהוא בענין" (עמוד 22, 28). פרשניו הקלאסיים משתמשים במידה זו לעתים קרובות וקראה בשמות שונים, כגון: רש"י – סרסוה ופרשהו/ודרשהו (בראשית ב', יט); ראב"ע – מאוחר (ויקרא א', ב) ורמב"ן – ושיעורו (בראשית ט"ז, יג).

15. בקשתו הקודמת של יהושע הייתה "הסירו את אלהי הנכר" דומה לבקשת יעקב מבניו (בראשית ל"ה, ב-ד). יעקב טמן את אלהי הנכר "תחת האֵלָה אשר עם שכם". ואכן במדרש מזהה ה'אֵלָה' שביהושע כ"ד, כו עם האֵלָה הכתובה בפרשת עקב, וכן ברש"י ור' יוסף קרא. ויש להעיר, כי הניקוד האֵלָה (=שבועה) מופיע בכל כתה"י, ולכן ייתכן, כי ניקוד המלה רומז גם לברית שיהושע כרת עם העם. הבקשה להסיר את אלהי הנכר מופיעה גם אצל הנביא שמואל בכינוס העם במצפה "לפני ה'" (שמואל א' ז', ג-ו).

5. ייתכן כי הצירוף "לפני ה'" מורה שהקללה נעשתה בבית-דין, אולי מיוחד, שנתכנס לשם קללת שבועה ז'16.

"אשר יקום ובנה" – מהו?

אין הכתוב מפרט איזו בנייה נאסרה העיר. האם שיקום חומותיה? בנייה למגורים? חקלאות? מדברי הרמב"ם אודות הנס, שהובאו לעיל, נראה שהמגמה היא להשאיר את העיר בחורבנה. ייתכן כי צירוף הפועל "יקום" לפועל 'בנה' בא להורות על פעולה יזומה, לתקוף מול לעמוד, כגון: "קם הפלשתי וילך" (שמואל א', י"ז, מח) "קם לילה ויכה" (מלכים ב', ח', כא). לכן הצירוף "יקום ובנה" בא להורות, כי בונה העיר מורד כנגד שבועת יהושע אשר הייתה "לפני ה'".

בתוספתא סנהדרין (י"ד, ט) נשאלת השאלה: "...את העיר הזאת את יריחו. וכי אין אנו יודעין שיריחו שמה? אלא שלא יבנה אותה ויקרא אותה על שם עיר אחרת, ושלא יבנה עיר אחרת ויקרא את שמה יריחו"17.

המפרשים חולקים בשאלה של חלות הקללה ומקורה:

1. רלב"ג: "...שזאת הקללה לא היתה לפי הנבואה..."18.
2. הרי"ף: "הסכים [ה'] עמו [עם יהושע] בכל מה שגזר מדעתו בחרם והקללה שעשה ביריחו"19.

3. "...ויש בספר ישן בשם ר"ש ב"ר קלונימוס: קבלה בידינו שהאיסור היה רק בנין החומה, אבל בעיר ישבו כל הימים"20.

4. תוספתא סנהדרין (י"ד): "ר' שמעון בן אלעזר אומר לא אותה בנה אלא אחרת בנה, ומשנבנתה הותרה לישב בה, וכך הוא אומר ויגשו בני הנביאים אשר ביריחו אל אלישע. שמה יאמרו בית דין: הרי אנו עושין עיר הנדחת ומחריבין אנו את ארץ ישראל? אלא כשם ששמחה לפני המקום בקיומן של צדיקים כך שמחה לפני המקום באבדן של רשעים שני ובאבוד רשעים רינה".

5. הרשב"א: "יש האומרים שהאיסור על היחיד ולא על הציבור"21.

14. המידה היא "מוקדם שהוא מאוחר בענין", אבל במדרש הגדול, בפתחה לבראשית שם המידה "ממוקדם ומאוחר שהוא בענין" (עמוד 22, 28). פרשנינו הקלאסיים משתמשים במידה זו לעתים קרובות יקראוה בשמות שונים, כגון: רש"י – סרסהו ופרשה/ודרשהו (בראשית ב', יט); ראב"ע – מאוחר (ויקרא א', ב) ורמב"ן – ושיעורו (בראשית ט"ו, יג).

15. בקשתו הקודמת של יהושע הייתה "הסירו את אלהי הנכר" דומה לבקשת יעקב מבניו (בראשית ל"ה, ב-ד). יעקב טמן את אלהי הנכר "ותחת האֵלָה אשר עם שכס". ואכן במדרש מוזהה 'האֵלָה' שביהושע כ"ד, כו מוזהה עם האֵלָה הכתובה בפרשת יעקב, וכך ברש"י ור' יוסף קרא. ויש להעיר, כי הניקוד האֵלָה (=שבועה) מופיע בכל כתיב, ולכן ייתכן, כי ניקוד המלה רומז גם לברית שיהושע כרת עם העם. הבקשה להסיר את אלהי הנכר מופיעה גם אצל הנביא שמואל בכינוס העם במצפה "לפני ה'" (שמואל א' ז', ג-ו).

16. ע"פ פירוש "מראות הצובאות" לאלשיך, לכתוב בשמואל א' כ"ו, יט. לדעת אלשיך, הביטוי "ארורים הם לפני ה'" הוא בבית דין, בניגוד לביטוי "ישפוט ה' ביני ובינך" שהוא בידי שמים, עיי"ש.

17. ובנוסף קרוב בסנהדרין ק"יג.

18. וכן פירש בעל "תולדות אדם" בפירושו לספרי דברים (מ"ג): "ויהושע הוסיף וישבע שלא יקרא עיר אחרת... וא"כ מאמר 'בבכורו ייסדנה' אין זה מדבר ה' אלא מקללת יהושע".

19. ר"י יעקב פידנקי בפירוש ליהושע המצורף לפירוש אברבנאל.

20. מובא ב"ילקוט מעם לועז", מלכים א', עמ' רנ"ז.

21. בפירוש לתוספתא סנהדרין מובא ב"ילקוט מעם לועז" שם, הערה ס"ה.

העדויות לשמירת שבועת יהושע

לעיל הובאה המסורת (=קבלה) בשם ר"ש ב"ר קלונימוס כי "בעיר ישבו כל הימים" האמנם כן? להוכחת מסורת זו יש לעיין בשני מקורות עיקריים: העדויות במקרא מחד והמציאות הארכיאולוגית מאידך²².

העדויות המקראיות

העיר יריחו נזכרת 58 פעמים בתנ"ך בצורות שונות של כתיב וניקוד: יְרִיחוֹ, יְרִיחוֹ, יְרִיחוֹ, יְרִיחוֹ²³.

יריחו נקראת גם עיר התמרים (דברים ל"ד, ג), ועל כן הסיק י' קויפמן: "משופטים א' ט"ז; ג' י"ג... נמצאים למדים שקיימת היתה עיר יריחו עוד מתקופת השופטים. ליד העיר הכנענית השרופה והארורה נבנתה עיר חדשה שנקראה גם **עיר התמרים**"²⁴. סבירה יותר דעתו של מ' נאור שכתב: "...אין זאת, כי עיר פרוזת היתה, אשר יושביה עבדו את אדמות יריחו הפוריות..."²⁵.

עיון בכתובי המקרא, שבהם נזכרת יריחו, מורה כי המקום לא נעזב לחלוטין. אם אכן יריחו "מנעולה של ארץ ישראל", אין להניח כי מנהיג כלשהו יניח את גבולו המזרחי פרוץ לאוייב. כן יש להסיק שהייתה לעיר ולאזורה חשיבות כלכלית בגלל אדמותיה הפוריות ביותר, כפי שנדרש הפסוק בבראשית מ"ט, כז: "**בנימן זאב יטרף** — מדבר בארצו: מה הזאב הזה חוטף, כך היתה ארצו של בנימין חוטפת את פירותיה. **בבקר יאכל עד** — זו יריחו שהיתה מְבֻכָּרֶת, **ולערב יחלק שלל** — זו בית אל שהיא מאפלת"²⁶.

בתקופה שבין קללת יהושע לבין בניין העיר עלידי חיאל ישנה עדות להיות העיר מיושבת, אולי עלידי חיל משמר מלכות. עבדי דוד, הנשלחים לחנח את חנון מלך בני

22. גם במקורות משניים אפשר להיעזר, כגון: מדרשי חז"ל (בהלכה ובאגדה), ספרות קדומה כ"קדמוניות היהודים" ליוסף בן מתתיהו וכיו"ב.
23. ע"פ קונקורדנציה חדשה לתנ"ך, אי אבן שושן, עמ' 497. צורת יְרִיחוֹ בתורה, בנביאים אחרונים וכתובים ופעם אחת במלכים ב' כ"ה, ה. הצורה יְרִיחוֹ — בספרי נביאים ראשונים פרט לשמואל ב' י, ה (יְרִיחוֹ). הצורה יְרִיחוֹ רק במלכים א' ט"ז, לד (חיאל בית האלי בנה את יריחו) ואכן במס"ק כ"י לניגוד צוין לי (=ליתא). תופעה קרובה בשם שִׁילָה, שִׁלוֹ, שִׁילָה, שִׁלָּה (אך הניקוד זהה בכל הצורות!).
24. בפירושו ליהושע, ירושלים תשכ"א (עמ' 114).
25. בפירושו "המקרא והארץ", נביאים ראשונים, תל-אביב תשי"ד, עמ' 9. וזו דעת רבי עקיבא בתוספתא סנהדרין שהובאה לעיל, וכן נפסק להלכה. אך דעת רבי יוסי בתוספתא: "לא תעשה אפילו גנות ופרדסים". במקור המקביל בספרי דברים (פסקה מ"ג) יש שיבוש בנוסחאות, כפי שהעיר הגר"א בהגהותיו.
26. "בראשית רבה", פרשה צ"ט, ג' וכן ב"מדרש הגדול", בראשית, ירושלים תשל"ה, עמ' תתס"ד. אכן הערים המנויות כאן נחלת שבט בנימין ככתוב ביהושע י"ח, כא-כב. גם חיאל בית האלי (ע"ש מקומו) בונה את יריחו.

עמון, חוזרים מבווישים ממלך בני עמון אשר מגלח "את חצי זקנם..." דוד מורה להם: "שבו בירחו עד יצמח זקנכם ושבתם", כלומר: עיר שאנשיה מועטים ביותר²⁷.

העדות הארכיאולוגית

ו"פ אולברייט כותב אודות הקשר שבין התנ"ך והארכיאולוגיה: "הנתונים הארכיאולוגיים חופפים בתכלית את הרמזים הטופוגרפיים שבמקרא ובשאר מקורות תיעודיים... החומר ההיסטורי המקראי מדויק הוא בשיעור העולה בהרבה על מה שמצטייר לו לאיזה מתלמידי החכמים הביקרתניים בני זמננו שבעיקב נוטים הם לטעות לצדה של ביקרתנות-יתר"²⁸. החפירות ביריחו התבצעו בתקופות שונות, בידי חופרים שונים, כאשר בשיטות חפירה שונות מחוקר למשנהו ובשיטות חפירה חדשות שנתחדשו בשני העשורים האחרונים. לכן אין תימה שקיימת מחלוקת בין החוקרים על המסקנות העולות מחפירות יריחו המקראית.

להלן כמה מובאות מספרות העזר בנושא חפירות יריחו והמקרא:

א. אנציקלופדיה לחפירות ארכיאולוגיות²⁹

1. "לפי מראי המקומות האחרים במקרא אין להניח שבתקופה מאוחרת עלתה העיר לגדולה חדשה, ומסייעת לכך גם העדות הארכיאולוגית שלפיה חרב הישוב לבלי קום בימי גלות בבל" (א', עמ' 243).

2. "...אפשר אפוא להסיק שיריחו נחרבה בשלהי התקופה הכנענית המאוחרת II ב' [=1300-1200 לפנה"ס]. ייתכן מאוד שזה החורבן הנזכר בספר יהושע, אבל אין ביד הארכיאולוגיה להוכיח את הדבר... לפי המסופר במקרא בנה חיאל בית האלי את יריחו מחדש בימי אחאב (בראשית המאה ה-9 לפנה"ס). אמנם עד כה לא נתגלו שרידים של ישוב ישראלי כה קדום, אבל יתכן שאותו ישוב היה קטן..." (שם, עמ' 251-252).

ב. אנציקלופדיה מקראית (כרך ג', עמ' 856-857)³⁰

"הממצא הארכיאולוגי של התקופה הזאת [תקופה הברזל = התקופה הישראלית] אינו מרובה, אבל יש בו כדי לסייע בהבנת הדברים המשתמעים ממקורות המקרא, היינו: הפסקת היישוב מיד לאחר חורבן העיר, יישוב מצומצם בסוף תקופת השופטים (?) וראשית המלוכה, והרחבתה וגידולה של העיר במאות הטי-הז' לפנה"ס... נראים

27. שים לב כי ניקוד שם העיר יריחו, וישנה גם מסורת ניקוד אחרת. ושמא מהכת"ב השונה ניתן ללמוד על שישבו בעיר אחרת. במלכים ב', פרק ב' אנו למדים על התיישבות בני נביאים, לאחר בניין העיר על-ידי חיאל. גם מכך אין ללמוד על התיישבות רחבה, שכן הבדידות היא מיסודות קבלת הנבואה. מאוחר יותר, בשיבת ציון, בני העיר העולים מגלות בבל מונים 345 איש (עזרא ב', לד; נחמיה ז', לו). על דבורה נאמר: "והיא יושבת תחת תמֶר דבורה, בין הרמה ובין בית אל בהר אפרים" (שופטים ד', ה). ובתרגום הארמי: "והיא יתבה בקרתא בעטרות דבורה מתפרנסא מן דילָה וּלָה דקלין ביריחו, פרדסין ברמתא, זיתין עבדין משח בבקעתא, בית שקיא בבית אל, עפר חור בטור מלכא". רש"י מעיר על פירוש התרגום: "לפי תרגומו של יונתן יש ללמוד שאין מקרא זה כמשמעו. ואין אלו סימני מקום ישיבתה, אלא למדנו שאשה עשירה הייתה ומן המקומות האלו הייתה פרנסתה". ייתכן כי יסודו של התרגום במלה תמֶר שהוראתה תמר שאינו גדל בהר אפרים (מכאן הביטוי 'דקל הרים' לעץ שאינו עושה פירות...).

28. בספרו: "הארכיאולוגיה של ארץ-ישראל", תרגום א' אמיר, תל-אביב תשכ"ה (1965), עמ' 194.

29. העורך: ב' מזר, כרכים א-ב, ירושלים תש"ל.

30. כותב הערך: נ' אביגד. הערך נכתב לפני כתיבת הערך שבהערה הקודמת.

הדברים, שאת הבתים הישראלים³¹ שמעל לבניין הגדול שנמצאו בהם כלי חרס מרובים מתקופת הברזל השנייה, יש לייחס לעיר שחאל בית האלי חזר ובנאה. בסוף התקופה התרחבה העיר והתפשטה על מדרוני התל מעבר לגבולות החומה החקסוסית שהיתה מכוסה עיים".

חפירות יריחו בוצעו בעיקר ע"י גבי קי קניון, אשר בחתימה לספרה על החפירות כתבה: "איתני הטבע והרס בידי אדם חברו יחד לקטע ולקצץ בראיות שהעלו החפירות לגבי התקופות האחרונות בדברי ימי יריחו. דווקא באותו שלב התפתחות, שבו אפשר היה לארכיאולוגיה להתחבר לכדי שלשלת רצופה אחת עם העדות שבכתב, שם היא מכזיבה. וצר הדבר. ברי שאין זקוקים לארכיאולוגיה שתבוא ותוכיח את אמיתותו של הסיפור המקראי, אך רב כוחה לסייע בפירושים של אותם חלקים קדומים שבמקרא אשר על פי עצם טבעם של מקורותיהם... מן הנמנע לראות בהם עדות היסטורית כפשוטה"³².

בימיו בנה חיאל בית האלי את יריחה (מלכים א' ט"ז, לד)

תמוה מיקומו של הפסוק: "בימיו, בנה חיאל בית האלי את יריחה. באבירם בכרו יסדה, ובשגיב [ובשגוב – קרי] צעירו הציב דלתיה כדבר ה' אשר דבר ביד יהושע בן נון". בפסוקים שקדמו לו מתוארת רשעת אחאב בעבודה זרה "ויעש אחאב בן עמרי הרע בעיני ה' מכל אשר לפניו... ויקם מזבח לבעל, בית הבעל אשר בנה בשמרון. ויעש אחאב את האשרה, ויוסף אחאב לעשות להכעיס את ה' אלקי ישראל מכל מלכי ישראל אשר היו לפניו" (ט"ז, ל-לג). בפסוקים שלאחר הפסוק "בימיו בנה..." נפתח נושא חדש לכאורה, בשבועת הנביא אליהו, ככתוב: "ויאמר אליהו התשבי מתשבי גלעד אל אחאב: חי ה' אלקי ישראל אשר עמדתי לפניו אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי".

בירושלמי (סנהדרין פרק י', הלכה ב) שאלו על הכתוב הנידון: "מה ענין זה אצל זה?", לאמר, מה הקשר בין בנין העיר יריחו על ידי חיאל בית האלי לרשעת אחאב מחד ולבין שבועת הנביא אליהו מאידך³³. לשאלה זו – תשובה, המקשרת באמצעות שיחה, שבין

31. כוונתו לבית המכונה "ארבע מרחבי", המאפיין את התקופה הישראלית.

32. בספרה הני"ל בהערה 2, עמ' 203, ובעקבותיה ו"פ אולברייט בספרו הני"ל, בהערה 28 עמ' 25.

33. במהדורה הלוקיאנית של תרגום השבעים פסוק זה חסר. מכאן הסיק א' רופא, כי הפסוק "הועתק הנה בתקופה מאוחרת מסוף יהושע ו', שם הוא נמצא בכל כתבי היד החשובים של תרגום השבעים" (א' רופא, סיפורי הנביאים, ירושלים תשמ"ג, עמ' 156). לדעתו של רופא הפסוק "חורג מן המסכת שכן הוא מספר על התגשמות דברו של יביאי עתיק שלא מתקופת המלוכה; והידברי לא היה מלכותחילה נבואה, אלא שבועת אלה. בצדק אפוא נעדר הפסוק מן המהדורה הלוקיאנית של תרגום השבעים" (שם, עמ' 87, הערה 53).

אין לקבל את מסקנותיו של א' רופא, משיקולים פרשניים, וחובה לדחותם משיקולים מיתודיים וחינוכיים. מהנוסח שבמהדורה הלוקיאנית של תרגום השבעים עולה המסקנה, שגם הוא התקשה בהבנת הפסוק עד השמטתו בכוונה תחילה או השמטה לא מכוונת מצד המעתיק, שלא חש בהיעלמו של פסוק שהיה מנותק מההקשר. יתרה מזו, במה עדיפה נוסחה אחת של מהדורת תרגום השבעים על פני יתר נוסחאות השבעים וכל כתבי היד האחרים של המקרא, אשר בכלם פסוק זה מצוי. גם בנושא כתבי יד והעתקות סביר יותר לקבל השמטה בנוסח הכתוב, כלומר כתוב שנשמטו ממנו מלים מאשר להניח שנוסף פסוק שלם, מפני שהסופר המעתיק עושה מלאכתו מכתב יד המונח לפניו, ולא ייתכן שיוסיף פסוק שלם כאן מהכתוב בספר אחר! גם אם נניח שהפסוק נוסף כאן (מיהושע ו', כו), הרי שהוא דומה רק במחציתו השנייה: "באבירם בכרו" וגו', וכיצד יסביר ראשית הפסוק "בימיו בנה חיאל" וגו'?

שלושת האישים (יחדיו, או שניים מבין השלושה). לשיחה זו גירסאות שונות במקורות דלהלן:

א. ירושלמי סנהדרין פרק י', הלכה ב'³⁴

"מה היה אחאב עביד [=עושה]? הוה [=היה] מקשט גרמיה [=עצמו] בכל יום, וקאים ליה קומי חיאל אסרטיילטיה. והוא א"ל: בכמה אנא טב יומא דין? והוא אמר ליה: כן וכן, והוא מפריש טומיתיה לע"ז. הדא הוא דכתיב: 'רק לא היה כאחאב אשר התמכר לעשות הרע בעיני ה' [שם]'... כתיב: 'בימיו בנה חיאל בית האלי את יריחו, באבירם בכורו יסדה ובשגוב צעירו הציב דלתיה'. חיאל מן יהושפט, יריחו מבנימין, אלא שמגלגלין זכות ע"י זכאי וחובה ע"י חייב, וכן הוא אומר: 'באבירם בכורו יסדה, ובשגוב צעירו הציב דלתיה'. באבירם בכורו לא היה מאיין ללמד, ובשגוב הרשע היה לו מאיין ללמד. לפי שרצו לרבות את ממונן ושלטה בהן מאיקה והיו מתמוטטין והולכין³⁵ לקיים מה שנאמר 'כדבר ה' אלקי ישראל³⁶ אשר דבר ביד יהושע בן נון'. כתיב: 'ויאמר אליהו התשבי מתושבי גלעד אל אחאב: חי ה' אלקי ישראל אשר עמדתי לפניו אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי [י"ז, א].

וכי מה ענין זה אצל זה? אלא אמר הקב"ה לאליהו: הדין חיאל גברא רבא הוא. איזיל חמי ליה אפין. א"ל: לינה מיזל. א"ל: למה? א"ל: דנא מיזל וינון אמרין מלין דמכעסין לך ולינה יכול מיסבול. א"ל: ואין אמרין מילה דמכעסה לי כל מה דאת גזר אנא מקיים. אזל ואשכחון עסיקין בהן קרייא 'ישבע יהושע בעת ההיא לאמר: ארור האיש לפני ה' אשר יקום ובנה את העיר הזאת את יריחו. בבכורו ייסדנה ובצעירו יציב דלתיה' [יהושע ו', כו]. אמר: 'ברוך הוא אלההון דצדיקיא דמקיים מילי דצדיקא'. והוה תמן אחאב. אמר לון אחאב: וכי מי גדול ממי, משה או יהושע? אמרין ליה: משה. אמר לון: בתורתו של משה כתיב: 'השמרו לכם פן יפתה לבבכם וסרתם ועבדתם אלהים אחרים והשתחיתם להם' [דברים י"א, טז] ומה כתיב בתריה: 'וחרה אף ה' בכס ועצר השמים ולא יהיה מטר' [שם], ולא הינחתי ע"ז בעולם שלא עבדתי אותה, וכל טבן ונחמן דאית בעלמא אתון בדר, מילוי דמשה לא קמן ומילוי דיהושע מקים? א"ל אליהו: אם כדברך חי ה' אלקי ישראל אשר עמדתי לפניו אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי.

נכון הוא שעל-פי נוסח המסורה ישנה פרשה סתומה לאחר הפסוק, מכאן יכולים אנו להסיק כי אין זה מקומו הכרונולוגי של הפסוק. גם לאחר מלכים א' י"ז, אישנה פרשה סתומה, כך שפסוק זה מנותק מהקשר הכתוב לפניו ולאחריו, וכפי שנוסחה השאלה בתלמוד ירושלמי דלעיל. על פסוקים מעין זה ראה ברש"י לבמדבר י', לה ד"ה: "ויהי בנסוע הארון – עשה לו סימניות מלפניו ומלאחריו לומר שאין זה מקומו. ולמה נכתב כאן? כדי להפסיק בין פורענות לפורענות". מחיקתו של פסוק, או בכל ניסוח דומה, כדי לפתור קושי אמיתי בפסוק הינה פתרון קל ושטחי. שיטה פרשנית מעין זו מונעת מהלומד חשיבה מעמיקה כדי להתמודד במה שכתוב לפניו. הלומד יחשוב מה למחוק או מה להוסיף ולא להתבונן בכל מלה הכתובה בפסוק. לימוד בשיטה זו יביא לזלזול במהימנות נוסח המסורה של המקרא כפי שנתקדש ונמסר מדור לדור, וזאת מפני שהלומד יודע שלפניו כתוב הצריך בדיקה. מבחינה דידקטית, כל עיון בטקסט מחייב השקעת לימוד במה שכתוב לפניו, כי אחרת אין לו בסיס יציב ללימוד.

34. קטע זה מופיע בחלקו בשינויים קלים, בילקוט שמעוני למלכים. דיון במקור זה ובחלק מהכתובים שבמלכים ראה י' בכרך, **יונה בן אמתי ואליהו**, ירושלים תשכ"ז, עמ' 106-112, 183.
35. לקטע זה מקבילה דומה בתוספתא סנהדרין (י"ד, ט): "הם בקשו להרבות את ממונם, מניין שנשתלחה בהן מאירה והיו מתמעטין והולכין...".
36. בנה"מ ליתא "אלקי ישראל". בירושלמי תוספתא היא מפסוקים סמוכים הדומים לו (מלכים א' ט"ז, לג וכן מלכים א' י"ז, א).

כיון ששמע כן, התחיל בוכה, הדא הוא דכתיב ויהי כשמע אחאב את הדברים האלה ויקרע את בגדיו וישם שק על בשרו ויצום וישכב בשק ויהלך אטי' [מלכים א', כ"א, כז]³⁷.

ב. בבלי סנהדרין קי"ג, ע"א³⁸

"מאי עיר אחרת? – אמר רב חסדא: יריחו. דכתיב ויהיתה העיר חרם לה' וישבע יהושע בעת ההיא לאמר ארור האיש לפני ה' אשר יקום ובנה את העיר הזאת את יריחו בבכרו ויסדנה ובצעירו יציב דלתיה' [יהושע ו', כו]. תנא: לא יריחו על שם עיר אחרת, ולא עיר אחרת על שם יריחו. דכתיב בנה חיאל בית האלי את יריחה באבירים בכרו ויסדה ובשגוב צעירו הציב דלתיה' [מלכים א' ט"ז, לד]. תנא: באבירים בכרו – רשע, לא הנה לו ללמוד. בשגוב צעירו – הנה לו ללמוד. אבירים ושגוב מאי עבוד, מאי קאמר! הכי קאמר: באבירים בכרו הנה לו ללמוד לאותו רשע בשגוב צעירו. ממשמע שנאמר באבירים בכרו' אני יודע ששגוב צעירו? מה תלמוד לומר 'שגוב צעירו' – מלמד שהנה מקבר והולך מאבירים עד שגוב. אחאב שושביניה הנה, אתא איהו ואלהו למשאל בשלמא בי טמא. תניב וקאמר: דילמא כי מילט יהושע הכי לט: לא יריחו על שם עיר אחרת³⁹, ולא עיר אחרת על שם יריחו? אמר ליה אלהו: אין. אמר ליה: השתא לנותתא דמשה לא קא משקימא, דכתיב וסרתם ועבדתם וגו' וכתיב ונתתה אף ה' בכם ועצר את השמים וגו' [דברים י"א, טז], וההוא גברא אוקים ליה עבודה זרה על כל תלם ותלם, ולא שביק ליה מיטרא דמיזל מיסגד ליה, לנותתא דיהושע תלמידיה מקיימא? מנד 'ויאמר אלהו התשבי מתשבי גלעד חי ה' אלהי ישראל אם ינה טל ומטר וגו' [מלכים א' י"ז, א]. בעי רחמי ונהו ליה אקלידא דמטרא, וקם נאזל.

'ויהי דבר ה' אליו לאמר לך מזנה ופגית לך קדמה ונסתרת בנחל כרית' ויהעריבים מביאים לו לחם ובשר בבקר וגו' [שם ג, ז]. מהיכא? אמר רב יהודה אמר רב מבי טבחי דאחאב. ויהי מקץ ימים וייבש הנחל כי לא הנה גשם בארץ [שם, ז], פניו דחזא דאיכא צערא בעלמא כתיב ויהי דבר ה' אליו לאמר קום לך צרפתה' [שם, ח-ט] וכתביב ויהי אחר הדברים האלה חלה בן האשה בעלת הבית [שם, יז]. בעא רחמי למיתו ליה אקלידא דתחית המתים, אמרי ליה: שלש מפתחות לא נמסרו לשליח: של חיה, ושל גשמים, ושל תחית המתים. יאמרו: שתיים בנד תלמיד ואחת ביד הרב! אייתי הא ושקיל האי, דכתיב 'לך הראה אל אחאב [ואתנה] מטר' [שם י"ח, א].

37. אף שהפסוק נמצא במרחק של חמישה פרקים מדברי אליהו שבפרק י"ז, א אין זה מונע מהדרשן לראות בהם סמוכים. יתכן שהדרשה מבוססת על דמיון הכתוב 'ויהי דבר ה' אל אליהו התשבי' (מלכים א' כ"א, כח) לכתוב במלכים א' י"ז, ב.

38. מקור זה מובא בשינויים קלים בילקוט שמעוני למלכים (שם).

39. זו שאלת חיאל בימי האבל: "שמא כי קלל יהושע כך קלל: לא יריחו על שם עיר אחרת ולא עיר אחרת על שם יריחו". משמע מכך כי חיאל בנה עיר אחרת בשם יריחו כפי שמובא בתוספתא סנהדרין (י"ד, י): "רי שמעון בן אלעזר אומר: לא אותה בנה, אלא אחרת בנה...". רשי"י מעיר בפירושו לגמרא בסנהדרין: "ולא איתפריש הא מנא ליה". ייתכן כי עניין זה נלמד מדיוק בכתיבה המיוחד של שם העיר במלכים א' ט"ז, לד (וגם בשמואל ב' י, ה) כפי שיתברר להלן. וראה הערה 23 לעיל.

ג. מדרש עשרת המלכים (ראש דבר)⁴⁰

"...שבעת השבטים וחצי בעון מה [גלו]?... על חטאת ירבעם בן נבט אשר חטא ואשר החטיא את ישראל, ובעוון האשרה אשר עשה אחאב בשומרון, וכשמלך הושע בן אלה על ישראל בשומרון והיה הדין חתוך על שומרון שתחרב על ישראל שיגלו אם תרצה לומר ממה שאמר משה 'השמרו לכם פן יפתה לבבכם' (מלכים א' ט"ז, לד). 'בימיו בנה חיאל בית האלי את יריחו. אמר ר' ישמעאל חיאל מגדוליהם ומעשיריהם⁴¹, היה עומד על יריחו וראה אותה חרבה. אמר, מה טיבה של זו? אמרו לו: יריחו זו החריבה, יהושע בן נון החריס אותה בחרס לא תבנה עוד לעולם שני (יהושע ו', כו) 'ארור האיש לפני י"י אשר יקום ובנה את העיר הזאת את יריחו, בבכורו ייסדנה ובצעירו יציב דלתיה'. אמר להם: יהושע מת ודבריו מתו, ועמד ובנה אותה. כיון שהתחיל ובנה את יריחו, מת אבירם בכורו, וכשהוא בונה היו כל בניו מתים וכל ביתו וכל בני ביתו, וכשהוא מציב דלתיה מת שגוב צעירו. באותה שעה קרע בגדיו וישב על הארץ והיה סופד ובוכה. באו כל זקני ישראל ואחאב לנחמו. אמר הקב"ה לאליהו: לך והראה לפני חילאל שמתו בניו. אמר לפניו: רבונו של עולם, מתיירא אני שמא יאמר אחאב דבר שאינו כראוי ויחר לי, ואני גוזר ואין אתה מקיים. אמר לו: לך ואני מקיים כל דבר שאתה גוזר, שני (ישעיה מ"ד, כו) 'מקים דבר עבדו ועצות [בנה"מ: ועצת] מלאכיו ישלים'. מיד הלך לו, וכשבא שם ראה כל זקני ישראל יושבים ובא לו וישב ביניהם, פתח חיאל ואמר: אוי לו למי שהוא עובר על דברי חכמים שהוא חייב מיתה"⁴².

ד. מדרש עשרת המלכים⁴³

"...שאל אחאב את אליהו ואמר לו: הלא כתוב בתורה (דברים י"א, טז) 'השמרו לכם פן יפתה לבבכם', ואני היום כמה שנים עובד כל עבודה זרה שבעולם ואין העולם חסר כלום. בוא וראה כמה שנים עובד עבודה זרה, כפר בהקב"ה ובתורתו שצוה לחיאל בית האלי ואמר לו: לך בנה יריחו. אמר לו: כבר החריס יהושע ואמר (יהושע ו', כו): 'ארור האיש אשר יקום ויבנה [בנה"מ: ובנה] את העיר הזאת' ואתה אומר לי: לך ובנה את יריחו?! אמר לו אחאב: אי שוטה בעולם, דברי הרב לא נתקיימו שאמר (דברים שם): 'השמרו לכם פן יפתה לבבכם' וגו', (שם, יז) 'וחרה אף ה' בכס' ואני היום כמה שנים עובד עבודה זרה ושמים לא עצרו וארץ לא מנעה יבולה, דברי הרב שכתוב בו (שם ל"ד, ו): 'ולא קם נביא עוד בישראל כמשה' לא נתקיימו דבריו, דברי התלמיד לא כל שכן. מיד התחיל ובנה אותה היינו דכתיב: (מלכים א' ט"ז, לד) 'בימיו בנה חיאל בית האלי את יריחו'. כיון ששמע אליהו דבריו, נתמלא חמה. אמר לו: ריקן שבעולם אתה מאסת במי שברא כל העולם כולו, ונתן דברי תורה לכבודו, חייך שאין אני דן אותם אלא מדבריך שם: (שם

40. מתוך: "בית עקד האגדות", העורך: ח"מ הורוויץ הלוי, פפד"מ תרמ"א (ד"צ: ירושלים תשכ"ז), עמ' 41-40.

41. חיאל במקור זה "מגדוליהם ומעשיריהם", ובירושלמי סנהדרין (שם): "גברא רבה", בבבלי סנהדרין (שם): "אחאב שושבינה הוה". רק במקור זה עולה כי שיקומה של יריחו היה זמנתו האישית!

42. בדברי חיאל כאן יש משום צידוק הדין. ייתכן, כי בירושלמי סנהדרין שהובא לעיל (מקור א') יש צידוק הדין במשפט: "ברוך הוא אלהיהם של הצדיקים שמקיים דברי הצדיקים". אבל ייתכן כי משפט זה יצא מפיו של אליהו הנביא, כפי שפירש בעל "קרבן העדה" (שם).

43. מתוך "בית עקד האגדות", שבהערה 40, עמ' 12-13. המקבילה למקור זה, בחסרונות ובשינויים רבים, בתנא דבי אליהו זוטא, מהדורת מ' איש שלום, ד"צ: ירושלים תשכ"ט, עמ' 185-186.

י"ז, א) ויאמר אליהו התשבי וגוי חי ה' אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי, מלמד שנטל מפתח טל ומטר והלך לו והיה רעב גדול בכל העולם. כשראה הקב"ה כן אמר לו (שם י"ח, א) 'לך הראה אל אחאב ואתנה מטר על פני האדמה', ולא שמע עד שדחפו למקום...".

לארבעת המקורות, שהובאו לעיל, ועונים לשאלת הירושלמי: "מה ענין זה אצל זה?" — נקודות משותפות:

1. חטאו העיקרי של אחאב היה בריבוי עבודה זרה (וכן במלכים אי ט"ז, כט-לג).
2. אחאב מבטל קללת יהושע⁴⁴ על-ידי השוואתה לדברי משה בדברים (מניעת הגשם בעוון עבודה זרה).
3. מות בני חיאל בעוון אביהם שעבר על שבועת יהושע.
4. שבועת אליהו ומניעת הגשם קשורות לחטא עבודה זרה של אחאב ולבניין יריחו על-ידי חיאל.

על אף ההבדלים שבין המקורות ניתן ליצור מסגרת סיפורית אחת כפי שמופיעה ב"אגדות היהודים"⁴⁵ (כרך ו', עמוד 11):

"הופעתו הראשונה של אליהו בימי המלכים הייתה כשפגע מלך ישראל בביתו של חיאל מבית האלי. חיאל שר צבא של אחאב היה, וכשבנה את יריחו מתו לו בניו ובא אליהו לנחמו באבלו. ולמה הלך אצלו? לפי שאמר לו הקדוש ברוך הוא לאליהו: חיאל זה אדם חשוב הוא, חלק לו כבוד והבא לו תנחומי אבלים. אמר אליהו לפניו: רבונו של עולם, אי אפשר לילך לחוטא זה שעבר על מצותך ובנה את יריחו, עכשו, אם יאמר דברי חרופים וגדופים נגדך לא אוכל לסבל. אמר לו הקדוש ברוך הוא: לך ונחמו. ואם יאמר דבר גדוף כנגדי, מה שאתה גוזר עלי, אני מקים.

הלך אליהו אל חיאל ומצאו עוסק בפסוק הזה: "וישב יהושע בעת ההיא לאמר, ארור האיש לפני ה' אשר יקום ובנה את העיר הזאת את יריחו, בבכרו ייסדנה ובצעירו יציב דלתיה", ומצדיק על עצמו את הדין ואומר: ברוך אלהי הצדיקים המקים דברי צדיקים. היה שם אחאב והיה מלגלג על דבריו של חיאל, נענה ואמר להם למסבים שם: וכימי גדול ממי, משה או יהושע? בתורתו של משה כתוב: "השמרו לכם פן יפתה לבבכם וסרתם ועבדתם אלהים אחרים והשתחיתם להם", ומה נאמר אחריו: "יחרה אף ה' בכם ועצר את השמים ולא יהיה מטר", ואותו האיש — אמר אחאב על עצמו — לא הניח כל עבודה זרה שבעולם שלא עבד אותה, וכל טובות ונחמות שבעולם באו בדורו. דבריו של משה לא נתקיימו, דבריו של יהושע נתקיימו: אמר לו אליהו: אם כדברך, "חי ה' אלקי ישראל אשר עמדת לפניו, אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי". וקיים הקדוש ברוך הוא את הבטחתו לאליהו ומסר בגידו המפתחות של גשמים. ומנע טל ומטר מן הארץ".

44. במדרש "עשרת המלכים", המקור השלישי, חיאל מבטל קללת יהושע ללא השוואה לקללת משה!

45. "אגדות היהודים" — קובץ אגדות שלוקטו ממקורות שונים (משנה, תלמוד, מדרשים וכיו"ב) על-ידי לי גינצבורג. הקובץ תורגם מאנגלית ונערך בידי הרב מרדכי הכהן, מסדה, רמת-גן תשל"ה, כרכים א'-ו'.

חומרת מעשהו של חיאל ותוצאותיו

זהותו של חיאל בית האלי

בירושלמי סנהדרין מצוין 'חיאל מן יהושפט' והכוונה היא: "ממלכות יהושפט, כלומר: עירו הייתה ממלכי יהודה שמלכו אז על בנימין... ויריחו נמי היה בנימין"⁴⁶. כלומר, חיאל שגר בנחלת בנימין בנה-שיקם את העיר שבנחלת שבטו. ויש שפירשו⁴⁷ שחיאל היה בנו של המלך יהושפט, ככתוב בדברי הימים ב' כ"א, ב: "...בני יהושפט: עזריה ו**חיאל** וזכריהו...". ובפסוק שלאחריו מציין הכתוב: "ויתן להם אביהם מתנות רבות לכסף ולזהב ולמגדנות עם ערי מצרות ביהודה, ואת הממלכה נתן ליהורם כי הוא הבכור".

"ערי מצרות" היו ערים בצורות ברחבי הממלכה שבהן היו אוצרות לשעות חירום כפי שניתן ללמוד מדברי הימים א', י"א, ה-יב⁴⁸. ערים אלה שימשו גם כהגנה בפני אויבים. מכאן ניתן להסיק כי חיאל (=חיאל) נתמנה לנגיד העיר (האיזור!) שבנחלת בנימין בשעה שנשקפה סכנה לממלכות ישראל ויהודה מכיוון מזרח (מואב?). התואר בית האלי לשם חיאל הוא משום שהיה מהעיר בית אל שבנחלת בנימין⁴⁹, כפי שמצינו כדוגמתו במקרא "ישי בית הלחמי" (שמואל א' ט"ז, א). בתרגום יונתן '**חיאל בית מומי**', כלומר על שם השבועה (האלה) שהשביע יהושע "ארו האיש..." (יהושע ו', כו).

ייתכן כי בית האלי הוא שם המשפחה כמו אבי העזרי (שופטים ו', יא). חיאל בנה את העיר יריחו. הצורה יריחה מופיעה רק כאן⁵⁰, ובכל הספרים בנה"מ, אבל בפירוש רד"ק מופיעה הערה, הרומזת כי עמד לפנינו נוסח המקרא שבו היו חילופי קרי וכתוב: "יריחה, כתיב בה"א וקרי בוי"ו, כמו אהלה והדומים לו", וכן במנחת שי על אתר.

רד"ק כתב בהקדמתו לפירוש נביאים ראשונים: "...גם אכתוב טעם [=פירוש] כתיב וקרי, וכתוב ולא קרי וקרי ולא כתיב כאשר אוכל לתת לשניהם כל אחד ואחד במקומו", ואכן רד"ק מסביר את הכתובים גם לפי הקרי וגם לפי הכתיב. אם אכן הקרי והכתיב משקפים שני פירושים, הרי שאפשר לשער שהעיר **יריחה** אינה יריחו, ומכאן נבין את

49. כך פירש רש"י על אתר ובעל "קרבן העדה" על הירושלמי. על הצורה הדקדוקית המקוצרת: בית האלי, שבא מבית אל, כתב א' אהרליך: "וצירי של יאלי נשתנה לחטף בבית האלי מרוב תשמישו כמו שנשתנה בשמות של בני אדם כאליעזר ואליםלך והדומים להם" (מקרא כפשוטו, ברלין תר"מ [ד"צ ירושלים תשכ"ט], כרך ב', עמ' 309). ייתכן שהשינוי נבע מקשיי מבטא של שלוש תנועות ארוכות: האלי. ראה לעיל הערה 23. לעניין כתיבת השם יריחו ישנן שתי הערות מסורה חשובות. בשמואל ב' י', ה: בירחו. בכתר חלב ובנוסחים הקרובים לו בירחו (עי"פ מ' ברויאר, במבוא לפירוש "דעת מקרא" לשמואל, כרך א', עמ' 174) וכן גם במקראות גדולות, דפוס וינה תר"ט [ד"צ שוקן, ירושלים תשמ"ג]. והעיר בעל "מנחת שי": "בספרים מדוייקים הר"י"ש בחירק לא בצירי, והוא חסר יו"ד אחר הר"י"ש ברובם". במסורה הגדולה למלכים ב' כ"ה, ה: "ירחו - ליתא [=אין] בספרא... וכל יהושע ומלכים יריחו ב"מ דין [בר מן דין=מלבד זה] וכל אורייתא דכוותה, וכל שאר קריאה יריחו, וסימי' ישכן חר'ים [ירמיהו י"ז, ו] חומש - ה, מקרא - ה, וכלהן כתיבן וי"ו בסוף תיבותא במ"א [בר מן אחד] יריחה כתיב...". שים לב לסימן שנבחר על ידי המסרן, הפסוק בירמיהו: "ושכן חררים במדבר, ארץ מלחה ולא תשב" רומז על מיקומה ודינה של יריחו. המילה **חררים** נחלקת לשתיים: יח' ח - חומש, ה - יריחו; ירים' רי - יריחו, מ - מקרא.

דברי ר' שמעון ברי אלעזר, שחילאל בנה עיר אחרת (תוספתא סנהדרין י"ד, א)⁵¹. כלומר: יריחו שבנאה חילאל בית האלי אינה יריחו שאיררה יהושע. לעומת רד"ק המפרש קרי וכתוב, ראבי"ע מפרש ע"פ הקרי בלבד, ונימוקו: "כדרך קריאתם הוא טעמם [=פירושם]"⁵².

לשם מה בנה חילאל את העיר?

העיר הייתה חרבה במשך מאות שנים מאז קללת יהושע ושבועתו. נראה שאחת מהסיבות דלהלן, או שתיהן, הביאה לבניין העיר:

1. חילאל היה אחד מנציביו של מלך ישראל. עליו הוטל לבנות את יריחו כעיר מסכנות או כעיר מבצר אל מול מעברות הירדן, בשעה שנתמרדה מלכות מואב על ישראל⁵³. עדות חיזונית לשלטון עמרי ובנו אחאב במואב מצויה במצבת מישע מלך מואב (שורות 7-8): "וירש עמרי את [אר]ץ מהדבא וישב בה ימה [=ימיו] וחצי ימי בנה, ארבעין שת...".
2. בירושלמי סנהדרין: "שרצו לרבות את ממון", והכוונה: העיר יריחו הייתה כנראה נחלתה של משפחת בית האלי, או של אנשים מהעיר בית אל⁵⁴. אנשים אלה התיישבו באיזור יריחו שהיה פנוי עקב קללת יהושע, או שהחליטו לבנות את העיר או להרחיבה הודות לאפשרויות החדשות שנוצרו במישור הפנים-מדיני, רוצה לומר: שלום יהודה וישראל⁵⁵.

עונשו של חילאל

בחסדי ה' עם ברואיו הוא מענישם על-פי הכלל: מידה כנגד מידה, כלומר: ענישה המזכירה לנענש את חטאו. על הקשר שבין חטאו של חילאל (בניין יריחה) למות בניו כתב אברבנאל בפירושו ליהושע ו', כו: "והיה העונש מתייחס לחטא, כי אם הוא רוצה לבנות מה שהרס האל, יהרס האל הבנים שהוא בנה בביתו".

51. יש להעיר, כי בכתוב הנידון מציין רד"ק חילופי קרי וכתוב עם ההסבר: "כמו אהלה [בראשית י"ב, ח] והדומים לו". לדעת רד"ק הה"א מורה על שייכות, יריחו השייכת לחילאל או משפחתו. רד"ק לא מציין דוגמת חילופי ה"א ווא"י בשם מקום, כגון: שילה, שילו ועוד. אבל ביהושע כ', ח = כ"א כז גלון – כתיב. גולן – קרי רד"ק לא ציין חילופי קרי וכתוב. לענין, מחילוף זה יש סיוע לזיהויה של עיר המקלט גולן בבשן, ואי"ה אכתוב על כך בעתיד.

52. דעתו כר' יהודה המדקדק שהביאו בפירושו הארוך לשמות כ"א, ח. על סוגיית קרי וכתוב במשנת ראבי"ע ורד"ק ראה א' סימון, ראבי"ע ורד"ק – שתי גישות לשאלת מהימנות נוסח המקרא, **בר-אילן**, כרך ו', רמת-גן תשכ"ח, עמ' 191 ואילך. לעומת זאת בפירושו הארוך לשמות א', יא כתב: "רעמסס – בפתחות העי"ן ואיננה מקום ישראל", כוונתו שמושב בני ישראל הכתוב בבראשית מ"ז, יא. רעמסס אינה זהה לעיר שבנו בשם רעמסס.

הבסיס לפירושו ניקוד שונה של האות ע"י, וכן דעתו בפירושו לפסוק ז וכן בפירושו הארוך לשמות י"ב, לו: "רעמסס – בפתח תחת הרי"ש ושוא תחת העי"ן, והוא שם מחוז ולא עיר". לדעת רס"ג רעמסס = רעמסס, ואכן בכל המקראות תרגם: עיון שמש. לדעת ראבי"ע לא כל הבדל בכתובו של שם מקום משקף כי מדובר בשני מקומות שונים וכן כתב בבראשית ל"ז, יז לענין דתְּיָנָה, דְּתָן: "דתְּיָנָה – ביו"ד, גם בלא יו"ד והמקום אחד", ואכן אונקלוס תרגם את שניהם בצורה: דְּתָן.

53. אנציקלופדיה מקראית, כרך ג', טור 108. ורעיון דומה בכרך א', טור 196 (אחאב).

54. כגון: דבורה הנביאה, הנ"ל בהערה 27.

55. ייתכן שאנשי בית אל ניסו לבנות את העיר ולבצרה נגד מואב ובכך להבטיח את רכושם מפני אויב, שכן יריחו קרובה מאוד לגבול מואב. ראה עניין אהוד בן גרא ועגלון מלך מואב (שופטים, פרק ג').

נקודת המפתח להבנת עונשו של חיאל היא זיקתו לקללת יהושע, וכפי שניסח זאת ר' יוסף אבן-כספי⁵⁶, בפירושו "אדני כסף" (על-אתר, עמ' 59):
 "זה הלשון קצר מאד, כמו שזכר ביהושע. ואולם על כל פנים הוא מאמר משותף סובל שני פנים: האחד – מחויב מהענין, אחר שאמר 'ארור האיש' (יהושע ו', כו) שעניינו ההעדר".
 מכאן שעלינו להשוות בין מעשה חיאל ותוצאותיו לבין קללת יהושע ושבועתו⁵⁷.

קללת יהושע (יהושע ו', כו)	מעשה חיאל (מלכים א' ט"ז, לד)
"וישבע יהושע	—
בעת ההיא לאמר:	—
ארור האיש לפני ה'	—
אשר יקום ובנה	"בימיו בנה חיאל בית האלי
את העיר הזאת את יריחו	את יריחה
בבכרו ייסדנה	באבירם בכרו יסדה
ובצעירו יציב דלתיה".	ובשגיב [ובשגוב – קרי] צעירו הציב דלתיה
	כדבר ה'
	אשר דבר ביד יהושע בן-נון".

כל בניו של חיאל מתו במהלך בניין יריחה, החל מאבירם בכורו ועד שגוב צעיר בניו. במות בניו נתקיימה קללת יהושע.

"כדבר ה' אשר דבר ביד יהושע בן-נון"

לעיל נכתב על קללת יהושע וזיקתה לדבר ה'. את הצירוף "כדבר ה' אשר דבר" ניתן להבין "אשר נבא או אשר גזר"⁵⁸, או ע"פ מצודת דוד שמפרש: "כדבר ה' – שאמר יהושע לפני ה' ארור האיש"⁵⁹. אין הכתוב מפרט את האופן שבו מתו בני חיאל. בתרגום יונתן כתוב: "קטל אבירם בוכריה..." (=הרג אבירם בכורו). כוונת יונתן "כנראה, שלא

56. פרשן מקרא על דרך הפשט, שחי בצרפת ובספרד בסוף המאה הי"ג וראשית המאה הי"ד.
 57. בהשוואה בין קטעים מקבילים או דומים, יש להעתיק תחילה את הקטע הנלמד עתה בשלמותו וע"פ חלקיו, ולאחר מכן להעתיק את הקטע השני בהשוואה לקטע הראשון, תוך ציון ההבדלים השונים כולל שינוי בסדר הופעת הפרטים!
 58. ע"פ "דעת מקרא", על אתר, ובהערה 44 (שם): "השווה: ותהי אשה לבן אדניך כאשר דבר [– גזר] ה' (בר' כד, נא; וראה רמב"ן לויקרא י', ג...)"
 59. לפי מצ"ד יש להבין הכתוב ביהושע ו', כו כמקרא מסורס (=מוקדם שהוא מאוחר בענין), כפי שנכתב לעיל.

מת כדרכו, אלא נהרג, ואביו היה הגורם להריגתו⁶⁰.
במות בניו של חיאל יש לראות התגשמות קללת יהושע, כפי שכתב ההיסטוריון יוסף
בן מתתיהו⁶¹: "ויהושע... קילל את האנשים שיבואו בעתיד להתיישב במקום... ישכל את
בנו הבכור בירתו את יסודות החומות והצעיר שבבניו יאבד לו בגמרו את הבנין. ואלקים
לא זלזל בקללה, ולהלן נספר את האסון שבא בעטייה".

מותו של חיאל

על מותו של חיאל קיימת מסורת בילקוט שמעוני למלכים⁶² (רמז ר"יד). "ויפסחו על
המזבח אשר עשה' (מלכים א' י"ח, כו), וכי הוא עשה, והלוא הם עשו? אלא מלמד שחיאל
עשאו נבוב ושמם אותו בתוכו. ואמרו לו: כשתשמע את הקול מיד חֲתָהּ האש אשר בידך
והדלק מתחתיו. מיד זימן הקב"ה נחש ונשכו ומת".

על-פי המדרש קיים מפגש נוסף בין חיאל ואלהיו, והפעם בהר הכרמל. נקודות
משותפות לשני הסיפורים (עם השלמות המדרשים השונים):

★ חיאל עוסק בבנייה: בניין העיר יריחה בניגוד לקללת יהושע ובבניין המזבח

לעבודת הבעל, בניגוד לצו התורה.

★ ירידת הגשם ומניעתו ע"פ הנביא אליהו.

★ עבודת הבעל כרקע לפעילותו של חיאל.

במדרש רבה לשמות (פרשה ט"ו) כתוב אודות חיאל⁶³:

"...והאלילים כליל יחלף' (ישעיה ב', יח). ומה הן עושין, הולכין ומטמינין עצמם...

אמר להם הקב"ה: בורחים אתם?! ראו מה הכתבת: 'ואם יחבאו בראש הכרמל משם

60. ע"פ "דעת מקרא" על אתר, הערה 41. סביב מות בני חיאל ונוסח התרגום שלא הובן נכתבו דיעות
שונות, הזרות לרוח ישראל סבא, כגון: "לפי התרגום הארמי הוא עצמו הרג את בניו בשעת בנין
החומה. פירוש זה נתקבל אצל רוב החדשים, הסבורים כי הוא הקריב את בניו בטכס פולחני אלילי
בשעת בנין החומה. מנהג אכזרי זה היה רווח במזרח העתיק, כפי שלמדים החוקרים מן העבדה שבתוך
בנינים וחומות קדומים נמצא לפעמים שלד של ילד. סבורים שזה היה קרבן החנכה.

כיום מסתייגים החוקרים מסברה זו ואינם מקבלים אותה אלא במקרים מועטים" (שלי"ג). סברה
זו של החוקרים ניתן למצאה בספרים רבים בניסוחים שונים המתאימים להשקפת עולמו של כותב
הערך; כגון: אנציקלופדיה מקראית (כרך א', טור 33): "משערים שאביו [=של אבירם] הקריבו עם
הנחת אבני היסוד של העיר (מל"א ט"ז, לד) וכך נתקיימה נבואתו של יהושע (ו', כו)...". או בניסוח
דומה בכרך ז' (טורים 252-253) בסעיף משנה: "מעשים ועניינים הדומים לקרבן אדם". דוגמה זו היא
אחת מני רבות אשר מורים בחמ"ד חייבים לשקול היטב בטרם יפנו תלמידיהם לעיון בספרות העזר
המצויה.

61. יוספוס פלביוס, "קדמוניות היהודים", ספר חמישי, סעיף 31 (מהדורת דה-שליט, עמ' 147). "ולהלן
נספר..." — בהמשך חיבורו אין יוסף מפרט את האסון!

62. על מסורת זו ראה לי גינצבורג, הני"ל בהערה 45, כרך ו', חלק י"ח הערה 15 (עמ' 189). בקובץ זה עיבד לי
גינצבורג את המקורות השונים בעמ' 12-13:

"אף אותו נס גדול וגלוי לא תחזיר למוטב את נביאי הבעל אלא עמדו בדרך ובקשו לרמות את העם
בנבליהם. מה עשו? תתרו נקרה למטה מן המזבח ונטמן שם חיאל ובניו אבני אש להצית את האש על
המזבח בשעה שיקראו חבריו בשם הבעל. אלא שמיד צנה הקדוש ברוך הוא לנחש והפישו ומת. נביאי
הבעל, שלא ידעו שמת המצית, קראו בקול גדול לאמר: הבעל עננו, הבעל עננו, ויפסחו על המזבח, ואין
קול ואין עונה ואין אש. להרבות בהם המבוכה והמבוסה, הדמים הקדוש ברוך הוא קל העולם פלו
והשתיק העליונים והתחתונים וקנה העולם תהו ובהו, קאלו לא קיתה ברה בעולם, שאם נשמע הד קל
שהוא היו פומרי הבעל אומרים: הבעל עננו, לפיכך "אין קול ואין עונה ואין קשב".

63. במהדורת מירקין, עמ' 180, ושם ביאור קצר.

אחפשי' (עמוס ט', ג) — חיאל שנטמן בבעל בהר הכרמל, שזרק אש בעצים לא נגפתיו...".
הנחש משמש כאן כשליח ה' להמית את חיאל. חיאל היה בבחינת: "ופרץ גדר ישכנו
נחש" (קהלת י', ח)⁶⁴. המזבח עשוי מאבנים, ולא כמצבה העשויה מאבן אחת⁶⁵. מכאן
שבונה המזבח יכול להשאיר חלל שמטמינו מעיני זולתו, אך מאידך מאפשר לנחש
להמיתו.

חטאו ועונשו של חיאל קשורים לבנייה. הוא בנה את יריחה למרות קללת יהושע,
והוא בנה את המזבח לבעל למרות איסור התורה בעניין עבודה זרה. בשני חטאים
חמורים אלה הוא נפגש עם אליהו המקנא את קנאת ה'. מותו של חיאל במבנה המזבח
שבנה, בבחינת "ויפול בשחת יפעל".

בין אחאב לעמרי

עמרי ואחאב בנו עסקו בבנייה של ארץ-ישראל. על עמרי נאמר: "ויקן את ההר
שמרון... ויבן את ההר ויקרא את שם העיר אשר בנה על שם שמר אדני ההר שמרון. ויעש
עמרי הרע בעיני ה', וירע מכל אשר לפניו..." (מלכים א' ט"ז, כד-כח).
חרף מעשי הרעים, "יאמר ר' יוחנן: מפני מה זכה עמרי למלכות? מפני שהוסיף כרך
אחד בארץ ישראל". (בבלי סנהדרין ק"ב, ע"ב). אחאב בנו המשיך בבנייה, אבל בדרך
שונה מאביו: "ויקם מזבח לבעל, בית הבעל אשר בנה בשומרון" (מלכים א' ט"ז, לב).
ובסיום מלכותו (שם כ"ב, לט): "ויתר דברי אחאב וכל אשר עשה ובית השן"⁶⁶ אשר בנה וכל
הערים אשר בנה⁶⁷ הלוא הם כתובים על ספר דברי הימים למלכי ישראל". כמו כן אחאב
מפקיע אדמת נבות בעיר יזרעאל לבניין ארמונו בניגוד לאביו, אשר קנה את אדמות העיר
שומרון מנכרי בשם שמר. נראה שבניין שהעיר יריחה נכללת במשפט "וכל הערים אשר
בנה", אך בנייה של עיר זו היה מנוגד לקללת יהושע.

64. ברור הוא, כי לכתוב בקהלת יש רקע בריאליה של עולם המקרא. ראשית מובנו כמשמעו, דהיינו פורץ
גדר (חקלאית) של חברו... ישכנו נחש, ורק בשלב מאוחר יותר באה ההוראה המושאלת למשפט זה!
65. ראה בפירוש רש"י לדברים י"ז, ב ובמקורותיו.
66. כוונת הכתוב לארמון מפואר שקירותיו צופו בשן פיל וייתכן שהיה בשומרון אשר בחורבותיה נחשפו
לוחיות שן פיל רבות שצופו בהן קירות הארמון. נגד מבנה מפואר זה מוכיח הנביא עמוס (ג', טו).
67. העיר יריחו נימנית כאן, אך בנייה בימיו על-ידי חיאל המיטה אסון כבד על משפחת חיאל ועל חיאל
עצמו. לולא דמסתפינא הייתי אומר, כי נראה לדרוש את מזמור קכ"ז על בניין יריחו בהתאם לכתוב
במלכים א' ט"ז, לד ובהשלמות המדרשים השונים, כדלהלן:
אם ה' לא יבנה בית — כנגד בית הבעל שבנה אחאב... לא ישמור עיר — כנגד בנין יריחו. משכימי...
מאחרי — בכורו... צעירו, לידידו — אחיאל שושבינה דאחאב, נחלת ה' בנים — כנגד מות בני חיאל,
ידברו את אויבים בשער — מואב ממזרח ליריחו...

אחרית דבר

אחת מהנחות היסוד שבהצעה לתכנית הלימודים במקרא בביה"ס הממ"ד קובעת⁶⁸:

"1.22 קיומו ושלומו של עם ישראל בארץ-ישראל קשורים בשמירת תורת ה' ומצוותיה, כנאמר 'ושמרת את חקיו ואת מצותיו אשר אנכי מצוך היום אשר ייטב לך ולבניך אחריו, ולמען תאריך ימים על האדמה אשר ה' אלקיך נתן לך כל הימים' (דברים ד', מ)".

אזהרות התורה שבדברים י"א, יד-יז. מוכרות יפה לתלמידינו, שכן הן חלק מפרשה שנייה של קריאת שמע ('והיה אם שמע'), לכן המסופר במלכים א', ט"ז-י"ז מהווה דוגמא "חיה" ביותר לערך של קיום המצוות. בסיפור אודות מלחמת הנביא אליהו בכהני הבעל והקשר לעצירת הגשם ממד נוסף. הבעל היה אל כנעני הממונה על הגשמים⁶⁹, לכן המאבקים שבין אליהו לנביאי הבעל מתמקד בנושא הגשם.

הגשם נמנע בעוון עבודה זרה (בעל), ככתוב בתורה, כי קיים קשר בין חטא ע"ז לבין עצירת הגשמים. תכונת ארץ-ישראל בדברים י"א, י-יב: "כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים היא אשר יצאתם משם... והארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה ארץ הרים ובקעות, למטר השמים תשתה מים, ארץ אשר ה' אלקיך דרש אתה...". לאחר מכן פותחת פרשה שנייה של שמע "והיה אם שמע...". ואכן, רש"י בפירושו על אתר מפרש: "והיה אם שמע – 'והיה מוסב על האמור למעלה, למטר השמים תשתה מים', רוצה לומר: 'למטר השמים תשתה מים' מותנה בקיום המצוות 'והיה אם שמע תשמע'". לאור האמור לעיל נסיים בבקשה המופיעה בברכה השנייה שלפני קריאת שמע: "המרחם רחם נא עלינו, ותן בלבנו בינה להבין, להשכיל, לשמוע, ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולקיים את כל דברי תלמוד תורתך באהבה...".

68. מהדורת ניסוי, ירושלים תשכ"ט. מיותר לציין שהנחת יסוד זו חסרה בהצעה לתכנית הלימודים במקרא לביה"ס המ"מ.

69. ראה אנציקלופדיה מקראית, ב', טורים 288-290, וכן מ"ד קסוטו, האלה ענת, ירושלים תשי"א. השם 'בעל' נשתמר בעברית בהוראה מושאלת לגשם, ומכאן שדה בעל – המושקה על ידי הגשם בניגוד לשלחין... וכן אשמן, דגן, מות ושאול.